

TÜRK EDEBİYATINDA ETİOLOJİK (Neden-Sonuç Açıklayıcı) HAYVAN MASALLARI

Mustafa SEVER

Masallar, edebiyatın diğer mahsulleri gibi, bir millet için zengin ve değerli hazinelerdir. Milletın genel karakterini, yüzyıllar boyu yarattığı ahlaki değerlerini, özlem ve ülkülerini masallarda bulmak mümkündür.

Yaşlılar, genel milli özelliklerin, milli değerlerin, yarının büyükleri olacak nesillerce benimsenmesini sağlamak için, eğitime masallarla başlarlar. Çünkü, "...milletin eski seciyesi, eski mefkûreleri masallarında mahfuzdur."(1) Ünlü bilgin Einstein'in 'Yanlış yaşayan insan yoktur' dediği gibi, kim olursa olsun insanın her yaptığı iş, tuttuğu yol, vardığı kanaat ve tasarladığı sonuç, her zaman doğru olmayabilir. Bu bakımdan eski devirlerin hükümdarları, bazı gaddar kumandanları, bilerek veya bilmeyerek elbetteki yanlışlar yapmışlardır. Onların bu yanlışlarını gören yakınları, bunları yüzlerine karşı, olduğu gibi söyledikleri takdirde başlarına gelebilecek çeşitli tehlikeleri göze alamamışlardır; ama konu ile ilgili en uygun hayvanları konuşturarak, o sert hükümdarlara, o acımasız kumandanlara, bizde eskilerin 'kıssadan hisse' dedikleri, 'oğlum sana söylüyorum, gelinim sen anla!' kabilinden yanlışlarını, kendilerine hiç bir zarar getirmeden imâ yoluyla gayet güzel anlatmışlardır."(2)

Hayvan masalları, günlük hayatta yeri geldiğinde, nasıl davranılması gerektiğini belirtmek için anlatılan, kamunun düşüncesini dile getiren masallardır. Bu nedenle hayvan masallarının temel özelliği, bir ahlaki ders vermesi veya doğru davranmayı öğretmesidir. İlk çağlardan bu yana hayvan masalları, insanlığın hayal gücünü etkilemiş, her millet, daha önceki masalları örnek alarak veya bu masalları kendi milli ve ahlaki değerlerine göre uyarlayarak,

kendi hayvan masallarını üretmiştir. "Hayvan masalları, tıpkı fıkralar gibi, bir düşünceyi güçlendirmek, örnek getirmek, ibret dersi vermek... gibi hallerde, yeri gelmişken anlatılan masallardır. Hayvan masallarında, hayvanlar, kendilerine özgü nitelikleri yitirmiş, kılık değiştirmiş insanlar değerini almışlardır."(3) Sözelimi, "Ayağına diken batan karga" ve "Yarım horoz" masallarında (4) karga, kimi anlatımlarda Keloğlan'dır; Yarım horoz ise, ağadan alacağı olan fakir bir köylüden başkası değildir.

İnsanların, çevrelerini gözlemeleri, bir takım olayların, durumların nedenlerini araştırmaları, onları belli soruları sormaya ve bu soruların cevabını-olabilince mantık sınırları içerisinde-bulmaya yöneltmiştir. İnsanlar, gözlem ve araştırmaları sonucundaki soruları açıklamak isterken bir neden-sonuç ilişkisi kurmaya çalışmışlardır. Bu neden-sonuç ilişkisi sonucunda meydana gelen kimi hayvan masalları "tabiat olaylarının ve öğelerinin oluşum ve dönüşümlerini açıkladıkları için, bugünkü biçimleriyle masal oldukları halde, aslında çok eski inanışlar düzeninin (dinlerin, mitolojilerin) kalıntılarıdır." (5) Mesela, köstebek ile ilgili anlatılan masal, bir neden-sonuç açıklayıcı (etiologique) hayvan masalıdır. Bilindiği gibi köstebek, toprak altında yaşayan, görme kabiliyetini kaybetmiş, bitki kökleriyle beslenen bir hayvandır. Halk arasında "Kör Köstebek" adıyla bilinir. Peki, neden, köstebek toprak altında yaşar ve neden görme kabiliyetini kaybetmiştir? Halk, bu soruları hem bir neden-sonuç ilişkisiyle açıklamış, hem de belli bir ahlaki prensip ortaya koymuştur: Adamın biri, topraklarını genişletmek için komşusunun tarlasının sınırını değiştirmiş; tarlasına komşusunun tarlasının bir kısmını kat-

miş. Komşu adam, ne kadar uğraştıysa da sınırın değiştirildiğini ispatlayamamış. Komşular toplanıp, "Gidip tarlanın sınırına soralım, hak yerini bulsun" demişler. Meğer, tarla sınırını değiştiren adam gün evvelinden sınırın dibine kazdığı bir çukura bir adam yerleştirmiş ve üstünü örtmüştü. Davalılar ve konu komşu gelip, "Ey sınır, doğruyu söyle, her zamanki yerinde misin?" diye sorduklarında, çukurdaki adam, "Ey ahali, ben her zamanki yerimdeyim" diye seslenmiş. Herkes sınır konuşuyor sanarak olan bitene razı olmuşlar. Tarlanın gerçek sahibi oracıkta, "Ey Allahım, sen bilirsin, sen büyüsun" diyerek beddualar etmiş. Allah, adamın beddualarını kabul ederek çukurda yalancı şahitlik eden adamı, görmediği, bilmediği halde şahitlik ettiği için kör etmiş ve insanlıktan köstebeğe döndürmüştü. O günden sonra, yalancı şahitlik eden adam, toprak altında köstebek olarak yaşamaktadır.

Burada köstebeğin toprak altında yaşamasının sebebi, yalancı şahitliğidir. Bu masalda hem bir neden-sonuç ilişkisi kuruluyor, hem de belli bir ahlâki değer, doğru davranma gerekliliği dersi verilmektedir.

"Hayvan masalları, Türk masalları arasında oldukça yaygın bir grup olarak görünür. Kahramanı hayvan olan masallarda kahramanlar şekil olarak tilki, ayı, kurt, kedi, vb. görünümündedir. Davranış ve düşünce tarzları insan niteliklerine uygundur. Özellikle kahramanları hayvan olan masalların çok eski dönemlerin kalıntıları olduğu düşünülmektedir. Çoğunlukla tilki, güvercin, yılan, karınca, bülbül, kedi, atmaca, köpek gibi hayvan donları içinde görünen karakterler, hem insanlara kötülük etme hem de iyilik etme gücüne sahiptirler." (6)

Hayvan masalları, içinde bir neden-sonuç ilişkisi olan masallardır. Bu nedenle "en ilkel durumdaki hayvan masalı, esasen bir nedenbilim (etiological) hikâyesidir, yani bir neden açıklamayı amaçlayan bir masaldır." (7)

Hayvan masallarındaki kimi olay, neden sonuç ilişkisi, belli bir tarihi olayda da paralellik gösterebilir. Mesela, keklikle ilgili bir hayvan masalı, Kerbela Vak'ası ile içiçe geçmiş olarak anlatıl-

maktadır. Keklik, güzel ötüslü, avcılar tarafından diğer keklikleri avlamakta kullanılan bir kuştur, kendi soyuna ihanet eden bir hayvan olarak bilinir. Bu menfi özelliğinden olmalı ki, ayaklarının ve gagasının neden kırmızı olduğu, Kerbela Vak'ası ile ilişki kurularak cevaplandırılmıştır: Hasan ve Hüseyin Kerbela'da katledilince, Kerbela kan gölüne dönmüştür. İşte bu esnada keklik gelip bu kan gölüne dalarak kana kana içmiştir. Bu yüzden gagası ve ayakları o günden beri kırmızıdır.

Yine, kartal hakkında anlatılan bir masalda, kartalların neden koyu renkte olduğu sorusuna cevap aranmıştır: Çok eskilerde kartallar, ak pak tüyleri olan kuşlarmış. Kartalın biri, avlanmaya çıktığı bir gün kırdı bir çocuk bulup yuvasına getirmiş; yavrularıyla büyümeye başlamış, fakat çocuk çiğ et yemiyormuş. Kartal düşünmüş, eti pişirip yedirmeye karar vermiş. Ateş yakmış, etleri pişirmek için kanatlarını yelpaze gibi kullanmaya başlamış, ateşten çıkan dumanlar, isler, o zamana kadar beyaz olan kartalı koyu bir renge bürümüş.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, neden-sonuç ilişkisi içindeki hayvan masallarının yanında, Türk masalları içinde daha çok belli bir insanî durumu, ahlâk dersi verenleri çoğunluktadır. Phedre'nin de dediği gibi, "hayvan masalları insanların kusurlarını düzeltmeye yarar." (8) Mesela doğruluğu, dürüstlüğü, dostluğu ihanet etmemeyi "Tilki ile Yılan" masalında görebiliriz: "Tilkiyle yılan arkadaş olmuşlar; bir çaydan geçerken tilkinin sırtına binen yılan, çayın ortasına geldiklerinde tilkinin boğazını sıkıya başlamış. Tilki, yılanın niyetini anlayınca, "Yılan kardeş, boynunu biraz uzat da boynunun altındaki kırmızı yerdenden bir öpeyim" demiş. Yılan bu söze kanarak boynunu uzatmış. Tilki de yılanın boğazını sıkarak onu öldürmüştü. Kıyıya çıkan tilki, yılanı dümdüz uzatmış ve "Eğri büğrü arkadaşlığın sonu işte böyle olur" demiş.

Türk hayvan masallarının birçoğu, Avrupa memleketlerinde yayılmış benzerleriyle aynı kaynaklara çıkar: Araplar'ın ve Farslar'ın aracılığı ile yayılmış Hint asıllı yapıtlar ve kökleri Mezopo-

tamya anlatı geleneğine ulaşan Aisopos hikayeleri. Bununla beraber Anadolu'nun Türk halk geleneğinde yazılı edebiyattaki "fabl" türüne giren ve öğretici-egitici niteliği üstün olan hayvan masallarının konularına ve anlatımlarına tıpatıp uymadıkları halde gene de onlarla bir kümede birleştirdiğimiz birtakım hikayeler daha var: Bunlar daha çok "açıklayıcı" (etiologique) bir nitelik taşır, örneğin hühdüd kuşunun başındaki sorgucun neden ve nasıl meydana geldiğini anlatan hikaye. Bunların kökenleri, kimisinin Anadolu'nun eski uygarlıklarına, kimisinin de Türklerin eski yurtlarındaki kültürlerine çıkar" (9)

Açıklayıcı (teologique) hayvan masallarına misal olarak "Yusuçuk" kuşu hakkında anlatılan masal, eski insanların doğal gerçekleri (mesela Yusuçuk kuşunun insan sesine benzerler sesler çıkarması, ayaklarının insan eline benzemesi vb.) açıklamak için uydurulmuş bir hayvan masalıdır. "Çok eskilerde Yusuf ve Fatma adında iki kardeş varmış. Babaları, ölen analarının yerine bir analık getirmiş. Analık, zalim dedikçe zalimmiş. Her işi Yusuf'a Fatmaya yaptırmış. Günlerden bir gün iki kardeş güttükleri koyunları, kuzuları kaybetmişler. Akşama kadar aradıkları halde bulamamışlar. Eve dönseler, analık korkusu... Bir ara iki kardeş yol üzerindeki bir izden bir kuşun su içtiğini görmüşler. Fatma, Yusuf'a "Suyu geyik izinden içersen geyik olursun, ayı izinden içersen ayı olursun; kuş izinden içersen kuş olursun" demiş. "Analığımız bizi döver, gel biz de kuş izinden su içip kuş olalım" Kış izinden su içerek ellerini gökyüzüne açarlar ve "Allahım bizi kuş et" derler. İkisi de kuş olup kanat çırpıyorlar. Şimdi iki kardeş koyunlarını aramaktadırlar. Arada bir birbirlerine seslenirler. Bu ses koyunları arayan Yusufun sesidir. Bu ses, koyunları bulup müjdesini kardeşine vermek için çırpınan Fatmanın sesidir.

Hayvanlarla insanların ilişkilerini anlatan hikayelerden bir kısmı da masal ile gerçek olayların masallaşmış şekilleri diye adlandırabileceğimiz "bir tür anlatılardan sınırında dururlar: Birçok avcı hikayeleri, ayı ile insanların maceralarını anlatanlar (örneğin, genç bir kıza ka-

çıran onunla evlenen ayıya değin olanlar) bu kümeye girer." (10)

Hayvan masallarında insan, kendi durumlarının eleştirisini, özlediği durumları dile getirirken, kimi masalarda da merak ettiği sorulara cevap arar. Günümüzde hayvan masalları, belli bir görünüme bürünerek karşımıza çıkmaktadır: Çizgi filmler. Çizgi filmler, hayvanlar yoluyla topluma, özellikle de çocuklara öğretmenlik yapmaktadırlar. Geçmiş öğrenme, gelecekle ilgili hayal kurma becerisini geliştiren çizgi filmler, bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir ki, bunların başında yabancı kültür değerlerinin şursuzca çocuklarımıza aşılması gelmektedir.

NOTLAR

- (1) Ziya Gökalp-"Usüllere Dair", Halkıyyat-I, Masallar, Küçük Mecmua, sayı: 18, Ekim-1922, s. 9
- (2) Şerif Oktürk-"Yasal Dünyası", Yeni Defne, sayı: 12, 1982
- (3) Pertev N. Boratav, 100 Soruda Halk Edebiyatı, Gerçek Yay., s.79, İst. 1982
- (4) Age., s. 80
- (5) Age., s. 80
- (6) Prof. Dr. Umay Günay, "Masal", Türk Dünyası El Kitabı-3. Cilt, s. 321, Ankara-1992
- (7) Alexander H. Krappe, "The Animal Tale", The sciens Of Folklore, England-1968.
- (8) Şerif Oktürk, "Masal ve Masalcılar", Yeni Defne, sayı: 14, 1982
- (9) Pertev N. Boratav, 100 Soruda Halk Ed., s. 79-80
- (10) Age., s. 79-80

BİBLİYOGRAFYA

- 1 Prof. Dr. Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına Giriş, Kültür Bak. Yay. Ank. 1930
- 2 Prof. Dr. P.N. Poratav, 100 Soruda Halk Edebiyatı, Gerçek Yay. İst. 1982.
- 3 Prof. Dr. Umay Günay, "Masal", Türk Dünyası El Kitabı, 3. Cilt, Türk Kült. Arş. Ens. Yay. Ankara-1992
- 4 Ali Öztürk, Türk Anonim Edebiyatı, Bayrak Yay. İst-1986
- 5 Şerif Oktürk, Masal Dünyası, Yeni Defne, sayı: 12, 1982
- 6 Şerif Oktürk, Masal ve Masalcılar, Yeni defne, sayı: 14, 1982
- 7 Alexander H. Krappe, The Animal Tale. The sciens Of Folklore, England-1968
- 8 Ziya Gökalp, Masallar, Küçük Mecmua, sayı: 18, 1922
- 9 Musa Seyirci, Yusuçuk Kuşu Efsanesi, Türk Folkloru, sayı: 46, Mayıs 1983
- 10 Prof. Dr. P.N. Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Adam Yay. İst. 1992
- 11 Ana Britannica Ans. 15. Cilt, Ana Yay. 1986.